

Шляхи до цивілізованої державності України: політологи розмірковують, дискутують («круглий стіл»)

Інститут національних відносин і політології АН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького АН України, Українська асоціація політологів провели «круглий стіл» провідних політологів по обговоренню проблеми «Основні політичні структури: механізми їх становлення та розвитку в Україні».

Засідання «круглого столу» відкрив директор Інституту національних відносин і політології АН України, член-кореспондент АН України **І. Ф. Курас**. Він зазначив, що зустріч політологів за «круглим столом» обумовлена самим життям, тими історичними змінами в нашому суспільстві, зокрема в сфері державного управління, які висувають на порядок денний нагальну потребу наукового прогнозування політичних явищ і процесів. Нині набувають особливої актуальності тема політичної психології, питання, пов'язані з етнополітичними проблемами. Вчені прагнуть поглиблювати раціональне пізнання сутності та закономірностей сучасного політичного життя. В цьому плані вже дещо зроблено. Видані перші словники з політології, підручники, навчальні посібники. Міністерство освіти України підтримує досвід викладання в вузах навчального курсу «Основи політології». Важливо підкреслити, що останнім часом наша преса вміщує цікаві матеріали політологічного характеру, коли до наукового обігу вводяться нові матеріали, документальні джерела. З огляду на це зростатиме роль Державного архіву громадських об'єднань України. При цьому має неабияке значення об'єднання зусиль політологів академічних інститутів і вузівської науки, які мають зосередити основну увагу на найбільш актуальних проблемах, що висуває сучасне політичне життя. Покладаємо надії й на творчий потенціал наукової молоді, тих, хто починає пошук нетрадиційних підходів до розв'язання питань галузевої політології. Безперечно, що на цьому «круглому столі» неможливо обговорити всі основні проблеми сучасної політології, оскільки коло їх надзвичайно широке. Через це вбачається доцільним зосередити увагу на таких питаннях, як передумови і шляхи створення цивілізованої державності в Україні та партії і громадські рухи: формування багатопартійності. Це відповідає основним напрямам наукових розробок, визначених постановою Президії АН України від 5 лютого 1992 р. «Про стан і перспективи дослідження історії і сучасного розвитку політичних партій України».

Ю. С. Шемшученко, член-кореспондент АН України, член Конституційної комісії Верховної Ради України, Президент асоціації політологів України, порушив у своєму виступі питання про політичні структури у проекті Конституції України. У Конституційній комісії, відзначив він, йде активна робота по підготовці проекту Конституції суверенної України. До цієї роботи залучено широке коло вчених, фахівців, у тому числі юристів, політологів, соціологів і т. ін. Хоча в цілому проект готовий, але лишається багато питань дискусійних, серед них такі, що пов'язані із закріпленням державної влади. Конституція 1978 року починалась із глави «Політична система», а стаття 6 проголошувала, що КППС — ядро цієї системи. Тепер поняття політичної

системи немає. Передбачено поняття багатопартійності. У главі 13 проекту проголошується, що держава створює рівні можливості для діяльності громадських об'єднань, в тому числі політичних партій, профспілок, масових рухів, і не втручається в їх діяльність.

Щодо інших політичних структур. У проекті збережені такі з них, як Ради народних депутатів, виконавчо-розпорядчі органи, органи суду і прокуратури. Ці структури доповнені інститутом Президента України.

Державна влада, говориться в проекті, здійснюється безпосередньо народом через систему державних органів за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. У зв'язку з цим варто висловити деякі міркування.

Принцип розподілу влад був теоретично обґрунтований у XVIII столітті Монтеस्कьє. Але і тоді він не був сприйнятий однозначно. Руссо, наприклад, заперечував Монтеस्कьє. Руссо виходив з того, що єдиним носієм влади, суверенітету є народ. Він ні з ким не ділить владу. Що ж стосується державних органів, то вони виконують тільки окремі функції влади відповідно до принципу розподілу праці. Тут є рація, і нам на це слід зважати.

Для нашої держави сьогодні головне — консолідація. Зараз слід зосередити зусилля на чіткому законодавчому закріпленні і розмежуванні не самої влади, а функцій по її здійсненню між законодавчими, виконавчими, президентськими, судовими і прокурорськими органами. Кожний з них має працювати на незалежну Україну, на свій народ, але притаманними йому методами.

Про Верховну Раду України. Її пропонується назвати Національними Зборами України, що викликає сумнів з точки зору історичної традиції. Спірною є й пропозиція щодо двопалатного складу Національних Зборів — Рада Депутатів і Рада Послів. Концепція нової Конституції виходить з принципу однопалатного парламенту України. Зарубіжний досвід свідчить, що парламент мусить бути професійним. У деяких країнах юристи складають майже половину всіх депутатів. А у нас у нинішньому складі Верховної Ради їх два чи три відсотки.

На окрему увагу заслуговує інститут Президентства в новій Конституції України. Адже з ним пов'язаний перехід від парламентської до президентської республіки. Президент — не тільки глава виконавчої влади, а й глава держави. Він має свою систему органів як по горизонталі, так і по вертикалі, діє властивими йому методами. Структура президентського правління вже створена, і це має знайти належне відображення у новій Конституції України.

Кілька слів про судово-прокурорські органи. До судової системи за проектом нової Конституції входять Верховний Суд, Вищий Арбітражний Суд, а також Конституційний Суд України. Останній має контролювати конституційність законів та інших правових актів, що має надзвичайно важливе значення. Необхідно також закріпити не на словах, а на ділі принцип незалежності судів, забезпечити їм нормальні умови діяльності. Слід, щоб всіх суддів призначав Президент, а Верховний Суд — парламент. Недопустимі «рекомедації» народних депутатів по конкретних судових справах. Страйки суддів, що мали нещодавно місце в ряді областей республіки, свідчать про серйозні проблеми в діяльності судів. На мій погляд, немає підстав на сьогодні звужувати наявні функції прокуратури, зводити їх до функцій підтримання обвинувачення в суді, що простежується з пакету проекту нової Конституції України. Це важливо підкреслити у зв'язку зі зростанням злочинності в республіці, численними порушеннями законності.

Л. П. Нагорна, д-р іст. наук, проф., пров. наук. співробітник Ін-ту нац. відносин і політології АН України, порушила питання **про межі впливу держави на культурно-мовні орієнтації населення**. Адже це одна з найменш розроблених у політологів проблем, хоча радянська

історія дала нам чималий досвід активного втручання держави у розвиток культурних і мовних процесів. Йдеться насамперед про політику коренізації 20—30-х рр., яка на Україні набрала вигляд українізації. Протягом багатьох років історики й соціологи уникали аналізу як самої цієї політики, так і негативних наслідків відмови від неї. Нині, в умовах незалежної України, діапазон ставлення до досвіду 20—30-х рр. аж надто широкий: від закликів твердо дотримуватися українізаційного курсу до його категоричного неприйняття.

На полярність оцінок впливають як неоднакові культурно-мовні орієнтації населення різних регіонів України, так і суто понятійні негаразди. Запроваджені поспіхом, без серйозної наукової проробки «коренізація», «українізація» тощо (Сталін вживав ще й поняття «націоналізація») були явно невдалими. І справа полягала не тільки в тому, що жодне з них не віддзеркалювало масштабу того повороту в національній політиці держави, який відновлював у правах пріоритет національних цінностей. На суспільній психології не міг не позначитися негативно той факт, що ці поняття мали виразний присмак насильства. Відразу ж спливали аналогії: русифікація, германізація; втім, у тих випадках фактор насильства спрямовувався проти інших націй. А що таке українізація України? Хто тут здійснює примус і в яких межах?

Те, що насаджується тиском згори, навіть із найкращими намірами, негривке й оманливе. При всій позитивності тих зрушень, які принесла з собою українізація, ставлення сучасників до неї було далеко не однозначним. Навряд чи випадково Хвильовий вклав в уста героя свого роману «Вальдшнепи» думку про «ідіотські українізації». Невдалий термін уже тоді дискредитував розумну політику. Трагедія Шумського почалася з того, що він вкладав у нього один зміст, а його звинувачували в іншому.

Для партії, що сповідувала централістські підходи і ставила на перший план класовий фактор, політика коренізації була, безумовно, вимушеною. Але навряд чи їй була якась інша розумна альтернатива в умовах загальної лібералізації суспільного життя, зв'язаної з переходом до непу. Необхідність переорієнтації в національному питанні була відображенням того кризового стану, в якому опинилося радянське суспільство на початку 20-х рр. Крутий поворот в політиці РКП(б), який ми делікатно зв'язуємо з переміною лєнінської точки зору на соціалізм, означав девальвацію революційних методів боротьби на користь реформістських. В ряду реформ — економічної, кредитно-фінансової, військової — знайшла своє місце й національна реформа.

Поняття «національна реформа» (а якщо бути більш точним, то «національно-культурна реформа») варто, очевидно, застосовувати при характеристиці тих процесів 20-х рр., які ми за інерцією продовжуємо називати політикою коренізації, українізації і т. п. Слід при цьому мати на увазі, що саме втручання партії і держави у природний процес усвідомлення національної ідентичності, формування національної самосвідомості активізувало сили спротиву національно-культурній реформі. Розмежувавши суспільство за національною ознакою, сталіністи не зустріли опору, коли під приводом боротьби з «буржуазним націоналізмом» почали розправу з українською інтелігенцією. Це означало кінець національно-культурної реформи і початок контрреформи, своєрідної деукраїнізації.

Нині політична стабільність в Україні багато в чому залежить від зв'язності і розсудливості різних політичних сил і угруповань у здійсненні культурно-мовної політики. У самостійній Українській Державі є всі умови для того, щоб завдання пропаганди української мови, національних культурних цінностей розв'язувати без будь-якого тиску й примусу. З дитячого садка, молодших класів школи діти засвоюватимуть цілком природно нову систему цінностей, і через одне-два покоління проблема зрусифікованих міст і регіонів зникне сама собою.

Усякі ж десанти й силові прийоми можуть тільки працювати на роз'єднання людей різних національностей, що живуть в Україні.

І. Ф. Курас, член-кореспондент АН України, директор Ін-ту нац. відносин і політології АН України, у виступі «Про стан і перспективи досліджень історії і сучасного розвитку політичних партій України» охарактеризував суспільно-політичну обстановку першої чверті століття на території так званої Великої України (тобто тієї частини України, яка входила до складу Російської імперії) і Західної України, де на той час виникло і діяло понад 40 політичних партій (в Росії в цілому — близько 80). Умовно їх можна поділити на три основні групи:

1) ліворадикальні партії (РУП, УСДРП, «Спілка», УПСР, РСДРП);

2) помірковані (УРП, УДП, УРДП, ТУП);

3) національно-радикальні (НУП, СВУ).

Діяльність багатьох з них пов'язана з іменами І. Франка, Л. Українки, М. Драгоманова, М. Павлика, П. Грабовського, М. Грушевського, Б. Грінченка, С. Єфремова, М. Василенка, братів Кістяківських, братів Чехівських, В. Винниченка, Є. Чикаленка та інших відомих українських громадських діячів, що справили величезний вплив на національне відродження України і так багато зробили для виборювання її державності. На жаль, їх теоретико-політичний доробок залишається по суті невивченим. У цьому зв'язку доцільно провести «фронтальне» виявлення архівних документів, рукописних сховищ бібліотек, облік і обстеження всіх часописів.

Виступаючий зазначив, що для повноти всього політичного спектру, а, головне, для з'ясування причинних зв'язків багатьох наступних подій аж до нашого часу включно, важливо було б дослідити політичні утворення інших національностей, що діяли в Україні. Йдеться, зокрема, про єврейські, польські і про російські партії.

Щодо пожовтневого політичного розвитку України, то тут вималюється кілька питань, з'ясування яких має принципове значення. На першому місці — проблема встановлення однопартійної системи. Традиційно вважається, що однопартійна система в країні в цілому, в тому числі в Україні, встановилася в 1917—1918 рр., коли більшовиками були заборонені всі політичні партії, крім «лівих» есерів. Перебіг міжпартійних відносин в Україні мав свої відмінності. Тут легально діяли всі основні політичні партії не тільки на протязі 1917—1920 рр., а деякі фактично до весни 1925 р., коли було інспіровано рішення Комінтерну про розпуск останньої опозиційної ланки, так званої Української Комуністичної партії (УКП). Інші заборонені партії продовжували свою діяльність в еміграції, зокрема, в Чехо-Словаччині, Польщі, Німеччині, Франції, а також в Західній Україні.

Говорячи про нові політичні партії, які активно заявили про себе в останні роки, слід мати на увазі, що вони виникли не на порожньому місці. Не ставлячи знак рівності між «старими» і «новими» партіями (таке отожднення було б неприпустимим спрощенням), не можна водночас не бачити, що окремі з них, як, наприклад, кадети або українські соціал-демократи, відкрито прокламують спорідненість з своїми історичними попередниками. Разом з тим, основним джерелом, тим ґрунтом, який покликав до життя сучасні партії, є політичний плюралізм і поглиблення соціальної диференціації в суспільстві, яке з переходом до ринкових відносин буде дедалі поглиблюватися. Природно, що різні соціальні інтереси в кінцевому рахунку трансформуються у відповідні політичні доктрини і організаційні структури. І хоч в Україні цей процес протікав з деяким запізненням (порівняно з Прибалтикою), на сьогодні налічується вже 19 партій, з яких 16 провели свої установчі з'їзди, 11 партій пройшли офіційну реєстрацію. Щодо чисельності, то більшість з них нараховує від 2—3-х до 5 тисяч членів.

Найбільшими є Українська республіканська партія (12 тис.) і Соціалістична партія України (понад 60 тис.).

Якою ж уявляється багатопартійна система України? Бажаною моделлю можна вважати існування двох великих партій, які б переслідували мету досягнення рівня соціального та економічного розвитку другого ешелону розвинутих країн, таких, як Іспанія, Фінляндія, Норвегія та ін. Різниця між цими партіями полягала б у тому, що одна з них обстоювала економічний розвиток, а інша — соціальні гарантії народу України.

Прототипом такої системи політичних партій може бути конкуренція консерваторів та лейбористів Англії.

Які партії мають найбільші шанси на майбутнє?

Вплив партій лівого, в тому числі соціалістичного спрямування (як і роль партій взагалі) сьогодні в світі значно зменшився. Це пов'язано не тільки із скороченням питомої ваги робітничого класу в умовах науково-технічної революції, але й тим, що майже в усіх розвинутих державах найбільш ефективною виявилась економічна програма і структурна політика консервативних партій. Це не може не впливати і на нас. І все ж Україна — не США і не Німеччина. В республіці дві третини самодіяльного населення складає робітничий клас. Ринкові відносини значно посилять і без того досить високу його соціальну і політичну активність. Зрозуміло, що партія, яка адекватно виражатиме інтереси робітничого класу, матиме значні перспективи.

Складніше передбачити розвиток партій, які представляють клас підприємців. Але ясно одне: їх вплив буде визначатись за такими факторами: енергією і динамізмом цієї нової соціальної сили, її прагненням до самоутвердження; великими фінансовими і матеріальними можливостями; підтримкою відповідних кіл Заходу; підтримкою певних інтелектуальних сил.

Ю. І. Шаповал, канд. іст. наук, вчений секретар Ін-ту нац. відносин і політології АН України, акцентував увагу на проблемі «Україна і тоталітаризм: минуле, сьогодення, перспектива». Важливо констатувати: тема, якій присвячено цей виступ, все ще залишається нерозробленою на справді науковій основі з врахуванням величезного і недоступного раніше архівного матеріалу.

Яким вкарбовується в сучасну історичну свідомість цей період і — ширше — увесь період панування комуністичного режиму? Насамперед — добою тотальної руйнації, терору, насильства. Публікації минулих років і ті, що з'являються нині, загалом йдуть в одному руслі, власне, ілюструють думку, що її висловив свого часу Л. Д. Троцький: «Ніде репресії, чистки, придушення і всі інші види бюрократичного хуліганства в цілому не досягли таких страшних розмірів, як на Україні, в боротьбі з могутніми прихованими силами в українських масах, що прагнули більшої свободи і незалежності». Не заперечуючи необхідність вивчення, знання, створення своєрідного реєстру злочинів тоталітаризму в Україні, на нашу думку, вкрай важливо порушити питання про універсальні і специфічні риси цього режиму, про ті засоби, за допомогою яких йому вдавалося утримувати владу. Такий аналіз допоможе з'ясувати фундаментальне питання: якими шляхами може йти реанімація тоталітарного режиму в Україні?

Автори одного з досліджень стверджують, що «в національному розрізі» на Україні відбилися практично всі загальновідомі риси сталінізму». Це так і не зовсім так, адже завжди були специфічні пріоритетні засоби, за допомогою яких сталінський і постсталінський режим утримував тут свій вплив.

Останні події засвідчують, що створюваний певними колами імідж «націоналістичної загрози», яка ототожнюється з природним прагненням України самоідентифікуватись і бути незалежною державою, використовується і буде використовуватись консервативно-шовіністичними

силами у власних розрахунках. За умов панування серед більшої частини населення примітивно-інтернаціоналістських стереотипів загроза «антинаціоналістичних» спекуляцій є однією з найбільших. За її допомогою найближчим часом буде робитися спроба повернути події у старе імперське русло.

Одним з найхарактерніших проявів тоталітаризму в Україні були постійні і вельми відчутні кадрові «ін'єкції», яким центр постійно піддавав владно-каральні структури, пам'ятаючи про неспростовне в усі часи гасло «кадри вирішують все!» Тут можна наводити чимало прикладів, починаючи від того факту, що лише у 1953 р. першому (за походженням) українцю центром було дозволено очолити ЦК Компартії України. Вражаючі дані вдалось віднайти у зв'язку з кадровою політикою в західних областях України, в яких, зокрема, на початку 50-х рр. з 532 голів колгоспів 296 були приїжджими із східних областей України. Серед перших та інших секретарів обкомів і міськкомів тільки 11% працівників були за походженням місцевими, серед зав. відділами обкомів і міськкомів тільки 8%, серед голів і заступників голів райвиконкомів — 27%. Варто уважно проаналізувати і більш пізню статистику. Та справа не тільки в цьому. На нашу думку, саме царина кадрової політики, якщо їй не буде приділено належної уваги, може стати найнебезпечнішою при гіпотетичних спробах тоталітарного відродження.

І нарешті, зупинимось на ще одній важливій сфері — соціальній. Як правило, вважається, що тоталітаризм характеризується низьким рівнем життя і добробуту населення, втіленням принципів зрівняльності, орієнтацією на низький та середній рівень потреб. Слід визнати, що в Україні досягнення всього цього (якщо взагалі тут доречно вживати слово «досягнення») було надзвичайно болісним. Не випадково владним структурам довелося у виключно жорсткій формі (незрівняній за наслідками з іншими регіонами) використати такий спосіб, як терор голодом у 1932—1933 рр. Розуміючи вибухонебезпечний характер невдоволення заможного і працюючого українського селянства, владні структури за допомогою арештів, заслань, морального терору забезпечили народження «нового класу» — колгоспного селянства, виховання слухняної верхівки робітництва, конформістської інтелігенції.

Факти засвідчують, що прихильники колишньої «соціальної справедливості» навряд чи поступляться цими своїми здобутками. Нестримна соціальна демагогія використовується і з дедалі більшою активністю буде використовуватись для повернення України у «справедливе» минуле. Перехідний період з його труднощами постійно створюватиме підґрунтя для такої демагогії. Альбер Камю говорив: «Жодне із зол, які тоталітаризм береться лікувати, не може бути гіршим самого тоталітаризму». Це правильно. Однак треба зрозуміти й інше: щоб не спалахнула хвороба самого тоталітаризму, необхідна розумна і ефективна профілактика.

Ф. М. Рудич, д-р філософ. наук, проф., зав. відділом теоретичних та прикладних проблем політології Ін-ту нац. відносин і політології АН України, привернув увагу учасників засідання до деяких методологічних питань дослідження політичних структур.

Сучасне суспільне життя в Україні характеризується посиленою політизацією. Процес цей суперечливий. Зрозуміло, що роль суспільних наук, зокрема політології, в дослідженні цього процесу зростає. Справедливості ради треба сказати, що останнім часом політологами немало зроблено: окреслено предметне поле цієї науки, визначено її співвідношення з іншими науками, уточнені методи дослідження.

І що особливо важливо, що нині вченими переборюється однобічний підхід, коли будь-яка концепція західних політологів вважалась неприйнятною. Та і на Заході більш толерантно ставляться до політо-

логічних концепцій, які побутують у нас, в тому числі і до політичної науки, яка вивчає сучасні проблеми.

Відзначимо, що особливо продуктивним в пізнавальному відношенні політологами як метод дослідження вважається системний аналіз. Його найважливіше завдання — дослідження системи категорій і понять, які відображають всю сферу політичного життя суспільства, зокрема таких категорій, як **політика, політична система суспільства, політичний процес, політична діяльність, політична практика.**

Одна із неодмінних вимог принципу системності — виявлення різнотипних зв'язків політичної системи з середовищем, в якому вона функціонує, зокрема аналіз процесу становлення та розвитку основних політичних структур. Характерною особливістю цього процесу в Україні, як і в інших республіках колишнього Союзу, є те, що процес цей почався з формування нової політичної системи. Діють раніше створені, а також нові владні структури: Верховна Рада, її Президія, Президент, Державна Дума, Кабінет Міністрів, Верховний Суд.

Розвивається політичний плюралізм, який являє собою своєрідне, сказав би, унікальне явище. Його своєрідність полягає в тому, що після заборони компартії в Україні виникла достатня кількість, але слабких за впливом на політичну ситуацію партій. Нагадаємо, що світова цивілізація йшла іншим шляхом — спочатку відбулося створення економічної сфери, зокрема ринку, а потім на цій основі формувались основні політичні структури.

Нині набула актуальності проблема визначення стратегічних цілей оновлення суспільства. При розв'язанні цього непростого завдання належить відмовитись від ряду ілюзій, які останнім часом поширилися серед політичних діячів різних рівнів.

Перша. Що перехід від тоталітарного до демократичного суспільства, яке має функціонувати на ринкових засадах, відбудеться за 2—3 роки. Перехід цей буде тривалим. Потрібні всебічно обґрунтована **концепція цього процесу, організаційні управлінські структури, професійно підготовлені кадри для її здійснення.**

Друга. Що уже в недалекому майбутньому зможемо включитись в західноєвропейські інтеграційні процеси. В стратегічному плані ця мета має право на існування. Але тут небезпечно допускати оптимістичність. До цього включення маємо ґрунтовно підготуватися. Економіка України потребує адаптації, розвитку і лише потім зможе інтегруватись. І слід мати на увазі, що процес інтегрування в західну економіку не ставить за умову розрив зв'язків з республіками колишнього Союзу. З цими державами, а також з країнами Східної Європи треба такі зв'язки відновлювати, але на якісно новому рівні.

І третя. Що допомога найбільш розвинутих держав світу буде рятівною. Але, як відомо, кредити доведеться повертати. Тим більше, що отримання їх супроводжується відповідними вимогами і не тільки економічного характеру. Ось чому, по високому рахунку, треба нарощувати свій технічний потенціал і максимально розраховувати на власні сили.

Політичне життя України в усій його різноманітній гамі потребує поглибленого політологічного аналізу. Велике бачиться на відстані. Насамперед належить всебічно дослідити процес переходу від тоталітаризму до правової демократичної держави. Одне із важливих завдань в цьому плані — участь політологів в створенні концепції основних політичних структур, в розробці проекту нової конституції України.

Належить озброїти дослідників масивом всіх матеріалів, які характеризують політичну, економічну, соціальну атмосферу в Україні. Під політологічні дослідження важливо підвести організаційну та матеріально-технічну базу, створити, насамперед при університетах, політологічні центри, які б об'єднали обдарованих фахівців. Має бути створено систему атестації кадрів, підготовки політологів вищої квалі-

ліфікації. Тут широке поле діяльності для Української асоціації політологів, її регіональних підрозділів. Все це має створити передумови для формування суспільства, до якого ми йдемо, з визначенням близьких, поточних, і віддалених цілей.

В. С. Пазенок, член-кореспондент АН України, пров. наук. співробітник Ін-ту філософії АН України, підійшов до **питань політичних структур з точки зору формування «соціальної держави».**

Політика, діяльність політичних інститутів не є самоціль. Вони мають суспільну цінність лише тоді, коли сприяють покращенню умов людського життя, тобто переслідують не суто владні, а людські, соціальні цілі. За думкою Аристотеля, мета політики — сприяти створенню умов вільного розвитку особи, налагодженню людських комунікацій. В кризові часи, а саме такий період ми переживаємо, цінності людського існування, соціального «забезпечення життя» особливо актуальні.

В класичній соціально-філософській та політологічній літературі ця проблема має «постійну прописку». В квітні 1918 р. український вчений-суспільствознавець світового рівня Михайло Грушевський в статті «На порозі нової України. Гадки і мрії» висловив цілий ряд цікавих думок щодо майбутнього України як демократичної держави, побудованої на підставах соціальної злагоди. Запропонована ним концепція «громади—держави» містить змістовні положення щодо принципів «пожиття і співробітництва», які мають бути втілені в практику. При цьому вчений звертав увагу на необхідність враховувати кращі форми соціальних реформ світової, особливо західноєвропейської «трудової демократії».

Історія підтвердила життєвість концепції соціальної держави. Протягом ХХ століття в Європі склалася досить поширена зона дії державного устрою такого типу, в межах якого діє проект-програма «Соціальна хартія 1992». Чисельна література, видана на Заході (Герхард Ріттер «Соціальна держава», Г. Мільнер «Швеція: соціал-демократія на практиці» тощо) зафіксувала найтипівіші характеристики «соціальної держави»: солідарна ринкова економіка, соціальна праця, соціальна демократія, соціальна анімація (контроль за соціальною ситуацією на локальному рівні), соціальна етика і конфліктологія, соціальна інженерія, яка використовує соціальний інтелект нації, тощо.

Будуючи незалежну демократичну державу Україну, прагнучи до реорганізації суспільного життя за врахуванням багатих власних традицій і цінностей соціального життя, а також досягнень в сфері соціального життя розвинутих країн, політики мають оволодіти сучасною соціальною теорією, забезпечити в своїй діяльності пріоритет соціальних, гуманістичних цінностей змістовного життя, солідарності, соціальної захищеності, принципів цивілізованого «пожиття і співробітництва».

М. Ю. Пашков, канд. філософ. наук., наук. співробітник Ін-ту нац. відносин і політології АН України, зауважив, що багатопартійна ситуація потребує **застосування сучасних прикладних соціо-політичних технологій**, що можуть забезпечити, з одного боку, оптимальне функціонування суб'єктів політичного процесу, реалізацію їх парламентських функцій, широке заангажування електорату. З іншого боку аналогічні технології необхідні і органам влади для підвищення ефективності їх зусиль по стабілізації соціально-політичної ситуації, безконфліктного симбіозу в політичній системі, насамперед в президентських структурах.

Науково обґрунтований технологічний контроль за внутрішньо-політичною ситуацією є, по суті, складовою частиною і геополітичних технологій влади. Саме тому виконавча влада, особливо команда Президента, і політичні партії зміцнюються сьогодні інформаційно-аналітичними центрами, залучають групи експертів-політологів, створюють

осередки експертів з моделювання, концептуалізації, прогнозуванню поточних соціально-політичних процесів.

Але за явним дефіцитом фундаментальних науково-теоретичних досліджень прикладні пошуки ведуть іноді до суттєвих перекирчень соціальної реальності. Це неминуче в умовах, коли пізнавальна ситуація в сфері дослідження політичної системи України характеризується ознаками первісного нагромадження, методологічною плутаниною. Сьогодні застосовуються різні методології аналізу діяльності політичних суб'єктів: структурно-функціональний, історико-генетичний, аксіологічно-змістовний, соціо-психологічний, загальнополітичний. За всією цією багатоманітністю найбільш перспективним вважається інтеграційний міждисциплінарний підхід, що містить системний аналіз екстро- та інтровертної діяльності політичної партії як стабільної соціальної групи, як системостворюючої суміші політичної системи, як об'єкта впливу владних органів і суб'єкта формування державних структур. Багатофункціональність політичної партії — сукупність її ролевих функцій в соціумі визначає необхідність комплексного дослідження її діяльності на міждисциплінарному рівні.

В. О. Трипольський, д-р філософ. наук, пров. наук. співробітник Ін-ту нац. відносин і політології АН України, зосередив увагу на формуванні **ефективних демократичних структур державності України**. За відправний пункт виступу ним взято корінні інтереси нашого суспільства та механізм їх реалізації. Аналіз існуючої соціальної і політичної ситуації в Україні показує, що реальну можливість інтегрувати в практичній політиці всю сукупність суспільних інтересів та забезпечити їх повну реалізацію має державна влада, яка спирається на єдину суверенну волю народу. Але одних об'єктивних можливостей ще недостатньо. В цій справі потрібний гнучкий і надійний механізм реалізації інтересів.

Сьогодні на Заході чимало політологів віддають перевагу елітарній моделі політичного устрою. І обґрунтовується така позиція посиленнями на сучасну науково-технологічну революцію, на зростання ролі державних механізмів, що начебто і вимагає правління за допомогою вузького, але досить кваліфікованого і високообдарованого кола фахівців. НТР, безперечно, ставить якісно нові вимоги до людського фактора. Але це, на думку виступаючого, не тільки не зменшує, а навпаки — збільшує роль народних мас. Отже, весь хід сучасного суспільного розвитку обумовлює необхідність значного розширення демократії, забезпечення участі всіх громадян в управлінні державними, суспільними справами.

Відзначивши реальні і конструктивні кроки, які зроблено в Україні в напрямку створення ефективних демократичних інститутів, В. О. Трипольський поставив в той же час ряд проблемних питань. Це стосується, зокрема, необхідності більш послідовного, а головне — комплексного розвитку демократичних процесів, подолання незбалансованості у розвитку демократії політичної і демократії соціальної. Аналіз прийнятих законів про підприємство і підприємництво говорить про те, що передбачене ними самоврядування трудових колективів виявляється надто обмеженим. На всіх підприємствах, хто б не був його власником, трудовий колектив мусить мати нічим не обмежені права, брати участь у вирішенні усіх принципових питань не тільки організації праці, але й виробництва, стратегії його розвитку і контролю за здійсненням фінансової політики. Незбалансованість прав та обов'язків приватного підприємця і трудового колективу у цих питаннях може негативно відбитись на можливості трудящих скористатись й іншими громадянськими правами та свободами.

Пильної уваги заслуговують процеси демократизації у сфері духовного життя, культури. Можливо, варто було б спеціально обговорити, наскільки обґрунтованими є виключні можливості певних груп

населення у здобутті освіти, престижних професій, а з другого боку — використання засобів масової інформації та культури для розповсюдження непристойності, духовного убозтва, примітивізму. Не можна не рахуватись з тим, що духовна охлократія не менш небезпечна, ніж політична охлократія.

Подальша активізація демократичних процесів потребує не тільки більш ґрунтовного юридичного, законодавчого підкріплення, але й нових теоретичних, концептуальних розвідок. І бажано, щоб останні йшли більш-менш рівномірно в усіх трьох політологічних вимірах. І теорія, і політична практика чекають більш чіткого визначення суттєвих ознак демократії з тим, щоб покласти край спекуляціям навколо неї у політичних ігрищах. Щодо структурно-функціонального аспекту, то нині особливої актуальності набуває розробка демократичних механізмів досягнення політичного та соціального консенсусу в країні та окремих її регіонах. В історичному плані бажано більш ґрунтовно зайнятись вивченням демократичного потенціалу Рад. Не можна погодитись з тим, що в чинному законодавстві і в проєкті Конституції роль Рад зменшується. Адже ради — Рада Запорізької Січі, Центральна Рада у 1917 році, Ради народних депутатів — це історична традиція українського народу, вони увійшли в його менталітет. І їх не можна ні забувати, ні принижувати.

М. В. Шаповаленко, асп. Київського ун-ту, привернула увагу до тієї ситуації в Україні, коли саме новітні партії, незважаючи на значні відмінності програмних документів і реальних позицій, однаковою мірою сприяли появі Декларації про суверенітет та Акту про проголошення державної незалежності.

А. М. Макаров, канд. філософ. наук, ст. наук. співробітник Ін-ту нац. відносин і політології АН України.

Треба погодитись з думкою, що перехід від ситуації багатопартійності, що характерна сьогодні, до становлення багатопартійності як сталої, складної, відкритої системи буде тривалим. Складання системи передбачає формування певних соціальних груп з специфічними інтересами, задоволення яких неможливе без підтримки державних та інших владних політичних структур. Формування багатопартійності як системи — це не тільки тривалий, але й безперервний процес. Зміна соціально-економічних ситуацій відбуватиметься і в майбутньому теж (тільки, треба сподіватись, не так хаотично як зараз). Отже, адаптуватись до змін соціуму, пристосовуючись до нових реалій, відповідно трансформуватись — така доля політичної системи цивілізованого суспільства, до якого ми прагнемо.

Нарешті, формування системи багатопартійності не можна розглядати як самоціль. Така система є лише однією з передумов і засобів, гарантів життя демократичного суспільства та громадського процвітання. Життєздатність всякої системи залежить від наявності в ній підсистем, структур, контурів управління, що забезпечують з одного боку стабільність, функціонування її, та з іншого — розвиток, змінюваність. Характерно, що вертикальні контури управління суспільних систем, як правило, «відповідають» за розвиток, зміни, а горизонтальні контури — за функціонування.

Сьогодні перед українською державою і політичними партіями стоїть найважливіше завдання — вивести країну, народ з всебічної кризи. Це вимагає головної уваги від влади і громадських рухів до конструювання вертикального контуру управління суспільством (інститут уповноважених Президента). Це необхідно, актуально в принципі. І все залежатиме від суб'єктивної спроможності осіб, що персоніфікують цю тенденцію. Саме вертикальні відносини управління спроможні досить швидко подолати кризу. Разом з тим, вирішуючи сучасні проблеми подолання кризи, треба заглядати в майбутнє. Перебільшені,

тривалі зусилля, спрямовані на зміцнення вертикальних контурів управління, містять можливість зародження диктаторського режиму.

Отже, поряд з увагою до створення нових форм вертикальних управлінських відносин, формування яких природно відноситься, насамперед, до функцій державних органів, політичні партії, громадські рухи, заглядаючи наперед, повинні розробити теоретичні концепції та приступити практично до моделювання публічної сфери (на відміну від приватної та державної), сталих політичних відносин між індивідами, масовими рухами, партіями, групами за інтересами. Ці громадські явища та відносини мають бути факторами легітимізації влади, права. Становлення таких горизонтальних контурів управління суспільством приведе до зміцнення багатопартійної системи як злагодженого, чітко функціонуючого механізму, де політичні партії знаходяться в рівних правових умовах, чесно конкурують за вплив на суспільство, забезпечують принцип ротації різних партій за волею виборців. Спосіб, форма передачі влади від партій, що програли на виборах, до партій, що вибороли прихильність електорату своїми програмами — є не тільки свідченням політичної культури суспільства, але й важливим політичним індикатором стабільності суспільства.

Ю. А. Левенець, канд. іст. наук, ст. наук. співробітник Ін-ту нац. відносин і політології АН України, звернув увагу на доцільність розробки сутності, змістовній стороні політичної системи. З огляду на це набувають особливої актуальності питання про наявність реальних можливостей для участі громадян у політичному житті, в управлінні державними справами. Важливо зазначити, що у світовій політології виділяють 4 основні типи участі трудящих у політичному управлінні суспільством, а саме: консервативний; ліберальний; «демократія участі»; господарська демократія. Конкретні типи участі громадян залежать від таких чинників, як соціально-економічні умови, дія актуальних політичних інститутів, розстановка соціально-політичних сил, особливість політичного режиму, національні політичні традиції, політична культура.

Безперечно, для практики державного будівництва велике значення мають конкретні, науково обґрунтовані прогнози, в якому напрямі і в яких формах доцільно розвивати політичні структури України, щоб це відповідало її історичним особливостям і забезпечувало найширшу участь громадян у державному житті.

Ю. С. Ганжуров, наук. співробітник Ін-ту нац. відносин і політології АН України, зазначив, що в умовах політизації нашого суспільства, коли люди звільняються від психології тоталітаризму, спотвореного сприйняття оточуючого світу через штучну призму «натовпу» і «вождів», стає цілком очевидною проблема зміцнення такої важливої інституції політичної системи незалежної України, як школа політичного прогнозування і парламентаризму, що стає одною з провідних тем засобів масової інформації. Досвід суспільного життя цивілізованих держав засвідчує, що преса є надзвичайно цікавою джерельною базою для вивчення громадської думки. Якщо взяти до уваги нагальні інформаційні потреби нашої незалежної України, що йде по шляху демократизації політичних інститутів з метою побудови цивілізованого плюралістичного суспільства, то стає цілком очевидною потреба зміцнення нашого парламентаризму як категорії політологічної сучасною методикою соціологічних досліджень і прогнозування.

Нині республіканська преса дуже часто звертається до цієї проблеми, причому з різних боків; від вивчення інфраструктури ринку такими виданнями, як, скажімо, «Урядовий кур'єр», «Деловая Украина», до історико-політологічних розвідок у газетах «Вісті з України» чи «Діалог». Практика свідчить: дійсно об'єктивну картину політичної ситуації в країні можуть дати кількісні методи. Досягти цього дозволяє, по-перше, методика вироблення експертних оцінок, коли автор

не оперує невизначеними категоріями типу «багато» — «мало», «глибоко» — «поверхово» чи, наприклад, «гостра критика» або навпаки, а формалізує ці якості у кількісні ознаки, що дає можливість максимально позбутися суб'єктивного підходу до оцінки певних фактів з життя суспільства. По-друге, контент-аналіз створює можливість для опрацювання не поодиноких матеріалів, а тематично споріднених сукупностей, що дає підстави порушувати питання про їхню типовість. І, нарешті, по-третє, метод кількісного аналізу виключає статичність спостереження, вимальовуючи розгортання суспільно-політичних явищ у часі і просторі. Всі ці обставини актуалізують важливість використання контент-аналізу в процесі прогнозування пресою політичних ситуацій.

В. Л. Савельєв, д-р іст. наук, зав. відділом зарубіжної етнополітології Ін-ту нац. відносин і політології АН України, зупинився на питанні «Централізація і децентралізація в посткомуністичній політичній системі». На його думку, одна з гострих проблем, що нині має неабияке значення для незалежної України, це пошук оптимальної форми державного устрою, яка здатна оптимізувати як загальнодержавний інтерес, так і інтереси окремих регіонів. А це значить оптимізувати взаємодію політичних, державних інститутів, які уособлюють ці інтереси. Не буде перебільшенням твердження, що від успішного розв'язання цього завдання залежатиме багато у чому доля державності України, її цілісність й суверенітет. Важливо зазначити, що в процесі розробки конституційних засад майбутнього державного устрою України необхідно врахувати такі важливі обставини. По-перше, багатонаціональний склад населення республіки, наявність досить значних відмінностей (економічних, соціальних, культурних та ін.) між окремими регіонами республіки. По-друге, зародковий стан громадянського суспільства. По-третє, особливості посткомуністичної політичної системи (тенденція до авторитаризму, практично відсутній поділ влади, нерозвинута партійна система). Таким чином, як бачимо, в Україні існують об'єктивні передумови для формування як федеративної, так і унітарної держави. Щоправда, цілком імовірно виникнення певних проміжних компромісних варіантів. Багато залежить від того, як розв'яжеться й «кримське питання», як ефективно запрацюють важелі економічної реформи.

Звичайно, конституційне закріплення форми державного устрою не означає остаточного вирішення проблеми оптимізації державних і регіональних інтересів. Однак при цьому створюються юридичні підвалини для відповідного структурного й організаційного контексту, в якому цивілізовано мають вирішуватися усі питання, що висуває життя, в стосунках центральних і місцевих органів влади.

У роботі «круглого столу» також взяли участь д-р філософ. наук, проф. ІПК при Київському ун-ті **В. Д. Бабкін**, аспірант Київського ун-ту **А. О. Білоус**, канд. філософ. наук, зав. сектором Ін-ту соціології АН України **Д. Г. Видрін**, аспірант Запорізького ун-ту **Л. С. Гамбург**, канд. іст. наук, доц. Київського ун-ту **В. М. Литвин**, д-р філософ. наук, зав. відділом Ін-ту держави і права АН України **О. М. Мироненко**, студент Київського ун-ту **І. О. Москаленко**, академік АН України **Б. І. Олійник**, уповноважений представник Президента в Києві **І. М. Салій**, д-р юрид. наук, зав. відділом Ін-ту держави і права АН України **В. Ф. Сіренко**, генеральний директор політологічного інноваційного центру **Л. С. Тупчієнко**.